

Adabiyotlar

1. Abduraximova K.A., Abdullayev D.Y. Maktabgacha yoshdagi bolalarda mehnat tarbiysi orqali estetik didni shakllantirish. // Yangi O'zbekistonda ilm-fan va ta'lim. Ilmiy-metodik jurnal. Barcha sohalar bo'yicha. 3-son, may. 2021. 1-qism. –Toshkent:
2. Axunjanova S.A. Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash haqida. –Toshkent: 1999.
3. Божович Л.И. Личность и её формирование в детском возрасте. - М.: 1998.
4. Mominova X. Psixokonsultatsiya. –Andijon: 2022.
5. Гребен Н.Ф. Психологический тест для профессионалов. – Минск: 2007.

REZYUME. Ma'lumki, xalqimiz o'zining buyuk o'tmishi, o'tmish ajdodlarimizning jahon sivilizatsiyasi, ilm-fani, madaniyatiga qo'shgan beqiyos hissalar bilan haqli ravishda faxrlanib keladi. Shu ham ma'lumki, ular dunyoga kelib ilk bolalik davridan rivojlanayotganda, ya'ni u zamonlarda maktabgacha ta'lim muassasalari va uning psixologlari bo'lmagan. Shu o'rinda, "Maktabgacha ta'lim muassasalari va maktabgacha ta'lim muassasasi amaliyotchi psixologi kerakmi?" – degan savol o'rta tashlanishi ehtimol. Bu kabi savollarga javobni avvalgi zamonlardagi va bugungi kunlarimizdagi maktabgacha yosh davridagi bolalar rivojlanishlari sharoitlari o'rtasidagi tafovutlardan topishimiz mumkin. Ushbu maqolada aynan shu kabi masalalar ko'rib chiqiladi.

РЕЗЮМЕ. Известно, что наш народ по праву гордится своим великим прошлым, несравненным вкладом наших предков в мировую цивилизацию, науку и культуру. Известно также, что когда они рождались и развивались с раннего детства, то есть в те времена не было дошкольных образовательных учреждений и психологов. На этом этапе «Нужен ли дошкольным и дошкольным учреждениям практикующий психолог?» – может возникнуть вопрос. Ответ на подобные вопросы мы можем найти в различиях условий развития детей в дошкольном периоде в прошлом и сегодня. Данная статья посвящена таким вопросам.

SUMMARY. It is known that our nation is rightfully proud of its great past, the incomparable contributions of our ancestors to world civilization, science, and culture. It is also known that when they were born and developed from early childhood, that is, there were no preschool educational institutions and psychologists in those days. At this point, "Do preschools and preschools need a practicing psychologist?" – the question may be raised. We can find the answer to such questions in the differences between the conditions of children's development in the preschool period in the past and today. This article deals with such issues.

KREATIVLIK XUSUSIYATLARINI GENETIK OMILLARGA BOG'LIQLIGINI O'RGANISHNING EMPIRIK ASOSLARI

A.A.Odiljonova – *psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori*
Andijon davlat universiteti

Tayanch so'zlar: kreativlik fenomeni, genetik omillar, divergent fikrlash, asab tizimi xususiyatlari, ekstroversiya, introversiya.

Ключевые слова: феномен креативности, генетические факторы, дивергентное мышление, особенности нервной системы, экстраверсия, интроверсия.

Key words: phenomenon of creativity, genetic factors, divergent thinking, features of the nervous system, extroversion, introversion.

Dunyoda inson kapitaliga bo'lgan ehtiyojning ortib borishi natijasida shaxs intellekti, uning qobiliyati, undagi kreativlik, mantiqiylik, navatorlik va mazmundorlik kabi psixologik kategoriyalarini amaliyotga joriy qilish va uning yutuqlaridan samarali foydalanish yo'llarini ishlab chiqish dolzarblashmoqda. «An'anaviy psixologik fikrlashdan farqli ravishda ta'lim va tarbiya jarayonini samaradorligi ta'minlashga xizmat qiluvchi yangi g'oyalarni yaratish, shuningdek, mavjud psixologik muammolarni ijobiy hal qilishga bo'lgan tayyorgarligini tavsiflovchi qobiliyat - kreativlikdir». Kreativlik muammosini psixologik jihatdan o'rganish, shaxsda kreativlik hususiyatini shakllantirish orqali ta'lim berish muhim ahamiyat kasb etadi.

Genotipning kreativlik rivojlanishiga ta'siri muammosi ko'plab psixogenetik tadqiqotchilarda maxsus o'rganilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, divergent fikrlashning rivojlanish darajasidagi individual farqlarni aniqlashda genotipning hissasi nisbatan kamdir. R.Nikolsning fikriga ko'ra, divergent fikrlash diagnostikasi bo'yicha 10 ta egiz tadqiqot natijalarini sarhisob qilganda, monozygotik egizaklar o'rtasidagi o'rtacha korrelyatsiya 0,61 ni, dizigotik egizaklar o'rtasida esa 0,50 ni tashkil qiladi. Demak, kreativlikdagi individual farqlarni yuqori darajada meros qilib olish haqidagi gipoteza to'g'ri emasligi tasdiqlandi [7:94-98].

Bir qator olimlarning fikricha, kreativlikning, aniqrog'i, kreativlikning asosi bo'lgan divergent fikrlashning namoyon bo'lishida ekologik omildan farqli o'laroq irsiy omilning o'rni unchalik yuqori emas. A.V.Libin – "zamonaviy ma'lumotlar psixologik hodisa sifatida kreativlikning genetik shart-sharoitlari haqidagi taxminlarni tasdiqlamaydi" deb yozadi [5:352].

Demak, E.L.Grigorenko va B.I.Kochubey mono- va dizigotik egizaklarda Torrens testi yordamida kreativlikning xususiyatlarini o'rganib, individual farqlar degan xulosaga kelishdi. Divergent fikrlashda genotipik emas, balki atrof-muhit omillari bilan belgilanadi. Keng ko'lamli aloqalar va onalari bilan demokratik munosabatda bo'lgan maktab o'quvchilarida yuqori darajadagi kreativlik aniqlandi [2:10-15].

V.N.Kozlenko kreativlik uchun biologik shartlar mavjudligini, xususan, kreativlikning namoyon bo'lishi va

miyaning psixofiziologik interferik ishi o'rtasidagi ijobiy bog'liqlikni himoya qiladi [4].

Yarim sharlarning o'zaro ta'siri kreativlikni rivojlantirish uchun asosdir. Olingan ma'lumotlarning tahlili shuni ko'rsatdiki, shaxsning psixofiziologik xususiyatlarining ma'lum kombinatsiyasi mavjud bo'lib, ular kreativ faoliyatning o'z-o'zidan namoyon bo'lishi uchun eng qulay bo'lgan va u tarbiyaning tashqi sharoitlaridan, rag'batlantirish va faoliyatning tabiatidan nisbatan mustaqil hodisadir. Bunday qulay kombinatsiya birlamchi sifatlar va xususiyatlar majmuasining yuqori rivojlanishiga asoslanadi, bu ularning faoliyati va o'zaro ta'sirining yangi darajasiga o'tishga imkon beradi [1].

A.V.Shubin va E.I.Serpionova verbal kreativlik o'ng yarim sharning funktsional imtiyozi ekanligini isbotlaydi. O'ng qo'li dominant bo'lgan shaxslar chap qo'lda assimetriya indeksiga ega bo'lganlarga qaraganda ravonlik, moslashuvchanlik va o'ziga xoslik darajasining pastligi bilan ajralib turadi.

Kreativlikda tug'ma biologik omil mavjudligiga qisman javobni, kreativlik va asab tizimi xususiyatlarining genetik jihatdan aniqlangan tipologik xususiyatlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash orqali olish mumkin.

E.P.Ilin va A.Glazunovlarning tadqiqotida bu masalaga oydinlik kiritishga harakat qilingan. Kreativlik darajasini aniqlash uchun E.E.Tunikning 5-15 yoshli bolalarni tashxislash uchun kreativ testlar batareyasi – "Kreativ fikrlash testi" dan foydalanildi. Tadqiqot obyekti 13 yoshdan 14 yoshgacha bo'lgan har ikki jinsdagi maktab o'quvchilari, 40 kishidan 20 kishining kreativlik darajasi yuqori, 20 kishining kreativligi past ko'rsatkichni namoyon qildi [3:239].

Yuqoridagi ma'lumotlardan ko'rinib turibdiki, kreativ odamlar orasida asab tizimi zaif odamlar ko'proq. Kreativlik ko'rsatkichi asab tizimi zaif guruhdagi shaxslarda o'rta va kuchli asab tizimiga ega bo'lgan guruhlariga nisbatan yuqori bo'lib, bunda kreativlik ko'rsatkichlari deyarli bir xil. Korrelyatsiya tahlili kreativlik va asab tizimining kuchi o'rtasida salbiy bog'liqlik mavjudligini ko'rsatdi.

Kreativlik va asab jarayonlarining harakatchanligi o'rtasidagi aloqalar ham aniqlangan. Kreativlik darajasi

baland bo'lgan shaxslarning katta qismida (80% va 75%) qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlari tezligi ham yuqori. Kreativligi past bo'lgan guruhda, aksincha, sub'yektlarning 80% qo'zg'alish va tormozlanish jarayonlari inertligi yuqori ko'rsatkichga ega ekanligini ko'rsatdi.

Qo'zg'aluvchanlik tezligi yuqori bo'lgan guruhlardagi o'rtacha kreativlik balli inertsial guruhlariga qaraganda yuqori. Kreativlikning darajasidagi bir xil farqlar qo'zg'alish va tormozlanish inertsiasiga ega bo'lgan shaxslar o'rtasida kuzatiladi.

Ehtimol, kreativ odamlarning asab tizimi jarayonlarining harakatchanligi, ularning xilma-xillik va yangi tajribaga intilishi turli xil fikrlash parametrlari tajribaga ochiqlik parametrlari bilan chambarchas bog'liqligini anglatadi.

Kreativlik va havotirlanish o'rtasidagi bog'liqlik o'rganilganda kreativligi yuqori bo'lgan guruhda havotirlanishning o'rtacha qiymati 46 ball, kreativ qobiliyati past bo'lgan guruhda - 31,8 ball. Va aksincha, yuqori havotirli odamlarda past havotirli odamlarga qaraganda kreativlik darajasi yuqori ekanligi aniqlandi. Kreativlik va havotirlanish o'rtasidagi bu bog'liqlik korrelyatsiya tahlili bilan tasdiqlangan.

Nevrotiklik va havotirning kreativlik bilan aloqasi C.Lombroso, J.Karlson va F.Barronlar tomonidan ta'kidlangan: kreativ bo'lish uchun siz biroz nevroitik bo'lishingiz kerak. Chunki dunyoni "oddiy" ko'rish, haqiqatga yangi yondashuv uchun old shartlarni yaratish hissiy buzilishlarni yuzaga keltiradi.

Ushbu tadqiqotda olingan ma'lumotlar kreativlikning namoyon bo'lishida genetik omilning rolini ko'rsatadi, bu boshqa tadqiqotlarda ham tasdiqlangan. Demak, Lehlin monozigotali va dizigotali egizaklarni taqqoslab, yangi tajribaga ochiqlik, qiziquvchanlik, rivojlangan tasavvur va kreativlikka moyillik qisman irsiy omillar bilan bog'liqligini ko'rsatdi.

Kreativlik va ekstroversiya o'rtasidagi bog'liqlik haqida olimlar hali ham bir to'xtamga kelishgani yo'q. A.M.Petraytite tomonidan 20-35 yoshdagi erkaklar va ayollar o'rtasida olib borilgan tadqiqotlarda kreativlik va ijtimoiy ekstrasversiya o'rtasidagi ijobiy korrelyatsiyani aniqlandi. Ekstrovertlar orasida mahsuldorlik va o'ziga xoslik bo'yicha kreativlik yuqoriroq edi. Shu bilan birga, idrok darajasida kreativlik va introversiya o'rtasidagi bog'liqlik ham aniqlandi. M.Chikzentmihali kreativ odamlarda ham ekstrovert, ham introvert xususiyatlar namoyon bo'lishini ta'kidlaydi [6].

Ushbu ma'lumotlarga ko'ra, kreativligi yuqori bo'lgan guruhdagi ekstrasversiya ko'rsatkichining o'rtacha qiymati

past ekstrasversiyaga ega bo'lgan guruhga nisbatan yuqori - mos ravishda 0,38 va 0,17. Bu ekstrasversiya va kreativlik o'rtasida ijobiy bog'liqlik borligini ko'rsatadi. Ekstrasversiyasi yuqori bo'lgan guruhdagi o'rtacha kreativlik ko'rsatkichi introvert bo'lgan guruhga nisbatan yuqori. Bu yana ekstrasversiya va kreativlik o'rtasida ijobiy bog'liqlik borligini ko'rsatadi. Korrelyatsiya tahlili buni tasdiqlaydi.

Demak, olingan ma'lumotlar yuqori va past kreativlik bilan bog'liq tipologik xususiyatlar majmualari haqida ma'lumot olishga asos beradi. Yuqori kreativlik zaif asab tizimi, qo'zg'alish va tormozlanishning tezligi, yuqori havotir va ekstrasversiya bilan bog'liq. Past kreativlik bunga qarama-qarshi bo'lgan tipologik xususiyatlar kuchli asab tizimi, qo'zg'alish va tormozlanishning inertsiasiga, past havotir va introversiya bilan bog'liq.

Shundan kelib chiqqan holda, sub'yektlarning ikkita guruhi aniqlandi: biri kreativlik uchun "ijobiy" tipologik kompleksning to'rt yoki beshta belgisiga ega bo'lganlar, ikkinchisi - to'rt yoki beshta belgili "salbiy" kreativ kompleksiga ega sub'yektlardan iborat. Keyin, har ikkala guruhda o'rtacha kreativlik darajasi hisoblab chiqildi. Ma'lum bo'lishicha, birinchi guruhda kreativlik 122,1 ball, ikkinchi guruhda esa 106,8 ballni ko'rsatgan. Kreativlikning namoyon bo'lishidagi komplekslar o'rtasidagi farq faqat bitta tipologik xususiyatga ko'ra qitbli guruhlariga bo'linishdagi farqlardan kattaroq bo'lib chiqdi. Bu majmuaga kiruvchi tipologik xususiyatlarning kreativlikka ta'sirida bir-birini mustahkamlab turishidan dalolat beradi.

P.Lich qat'iylik va shaxsning kreativ salohiyati o'rtasidagi salbiy bog'liqlikni ochib berdi. Bu shuni anglatadiki, kreativ shaxslar stabil emas, balki labildir, bu biz kreativlik va asab tizimi jarayonlarning harakatchanligi o'rtasidagi bog'liqlik to'g'risida olingan ma'lumotlarga mos keladi.

Bir qator tadqiqotlar kreativlik va miya faoliyati o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganib, kreativ jarayonlar ko'proq interferik o'zaro ta'sir bilan bog'liq ekanligi aniqlandi. Bundan tashqari, kreativ faoliyat o'ng yarim sharning funktsional ustunligi bilan bog'liqligi aniqlandi.

Demak xulosa qilish mumkinki, shaxsdagi kreativlik xususiyatlari bevosita genotip bilan chambarchas aloqador ekan, Bundan tashqari, shaxs shakllanishidagi ijtimoiy psixologik omillarning rolini rad etib bo'lmaydi. Kreativlik fenomeni shakllanishida ushbu omillar ijtimoiy muhit, tarbiya, ta'lim tizimi va shaxsiy xususiyatlariga ta'sir ko'rsatadi.

Adabiyotlar

1. Барышева Т.А., Жигалов Ю.А. Психолого-педагогические основы развития креативности. СПб., 2006.
2. Григоренко Е.А., Кочубей Б.И. Исследование процесса выдвижения и проверки гипотез близнецами. // Новые исследования в психологии. 1989. № 2. -С. 15-20.
3. Ильин Е.П. «Психология творчества, креативности, одарённости». -Питер: СПб.; 2009 ISBN 978-5-49807-239-5
4. Козленко В.Н. Проблема креативности личности: Психология творчества: общая, дифференциальная, прикладная. -М.: 1990.
5. Либин А.В. Дифференциальная психология: на пересечении европейских, российских и американских традиций. -М.: 2000.
6. Чикесентмихайи Михай (1996) Креативность: Психология открытий и изобретений. Москва: Карьера Пресс ISBN 978-5-00074-049-1 , 978-5-904946-71-5.
7. Nichols J. G. Development of perception of own attainment and causal attribution for success and failure in reading // Journal of Educational Psychology. 1979. V. 71. -P. 94-99.

РЕЗЮМЕ. Kreativlik muammosini psixologik jihatdan o'rganish, shaxsda kreativlik xususiyatini shakllantirishda genetik omillarga e'tibor qaratish muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada genotipning kreativlik rivojlanishiga ta'siri muammosini o'rganish ko'plab psixogenetik tadqiqotchilar ilmiy izlanishlari keltirib o'tilgan. Kreativlikda tug'ma biologik omil mavjudligi, kreativlik va asab tizimi xususiyatlarining genetik jihatdan aniqlangan tipologik xususiyatlari masalalari yoritib berilgan.

РЕЗЮМЕ. Важно изучить проблему творчества психологически, обратить внимание на генетические факторы формирования творческих способностей человека. В статье упоминаются научные исследования многих исследователей-психогенетиков, изучавших проблему влияния генотипа на развитие творческих способностей. Освещены вопросы наличия врожденного биологического фактора творчества, генетически детерминированных типологических особенностей творчества и особенностей нервной системы.

SUMMARY. It is important to study the problem of creativity psychologically, to pay attention to genetic factors in the formation of creativity in a person. In the article, the scientific researches of many psychogenetic researchers who studied the problem of influence of genotype on the development of creativity are mentioned. Issues of the presence of an innate biological factor in creativity, genetically determined typological characteristics of creativity and nervous system characteristics are highlighted.